

A MAGYAR FELVILÁGOSODÁS

1772–1825¹

TÖRTÉNELMI HÁTTÉR

A FELVILÁGOSODÁS KORI MAGYAR KULTÚRA

PORTRÉK

KAZINCZY FERENC

PÁRHUZAMOS PORTRÉK

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

BERZSENYI DÁNIEL

KATONA JÓZSEF

Kazinczy Ferenc

Csokonai Vitéz Mihály

Berzsenyi Dániel

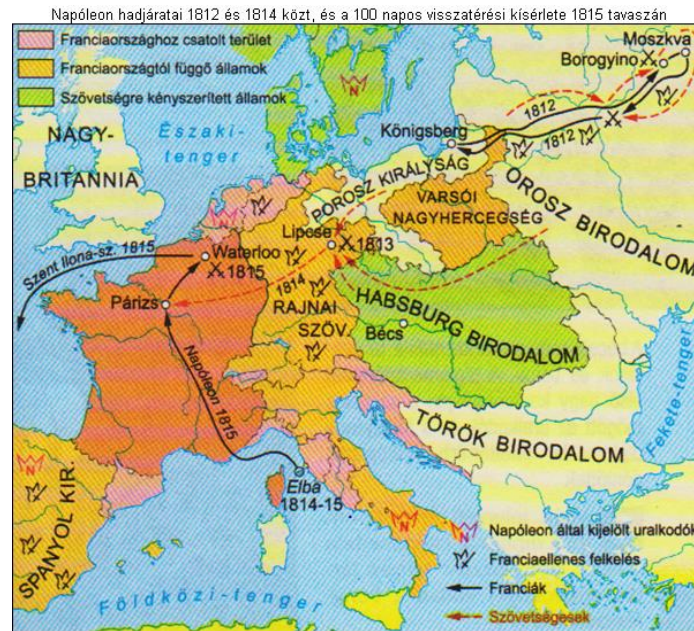
Katona József

¹ A két dátum jelképes: 1772-ben adták ki Bessenyei György *Ágis tragédiája* c. drámáját, amit az első felvilágosult művünknek tartunk, 1825-ben pedig Vörösmarty Mihály *Zalán futása* c. eposza jelent meg, amely már a romantika kezdetét jelzi.

Történelmi háttér

EURÓPA a 18-19. század fordulóján

A francia forradalom (1789) gyökeresen megváltoztatta és megosztotta Európa politikai és gazdasági térképét. Élesen szembekerül egymással az új és a régi világ: a kapitalista², polgári demokrácia és a feudális, főleg kelet-európai társadalmak. A „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” jelszava az európai demokraták számára a felszabadulás reményét, a feudális uralkodóknak pedig a lázadó néptől való rettegést hozta. Bár a francia forradalom véres diktatúrába torkollott, a szabadság szelleme kiszabadult a palackból, a felvilágosodás eszméinek már nem lehetett gátat szabni, csak erőszakkal. (Magyarországon 1795-ben kivégezték a jakobinus szervezkedés vezetőit, Oroszországban 1825-ben vérbe fojtották a dekabrista felkelést.)

De Napóleon is megosztotta Európát. Mivel a francia forradalom örökösének hirdette magát, sokan a haladás jelképét látták benne, aki majd a szabadság zászlaja alatt felszabadítja és egyesíti az európai nemzeteket. Amikor azonban császárrá koronáztatta magát, megtagadta a köztársaság eszméjét, hódító háborúival pedig sokakat elriasztott az egyesült Európa gondolatától.

1815-ben, Napóleon legyőzése után, létrejött a „Szent Szövetség”, az orosz, porosz és osztrák uralkodóházak között, s ennek a szövetségnek a célja az európai nagyhatalmi rendszer „helyreállítása”

² kapitalizmus: a polgárok egyéni vállalkozására, a szabad versenyre épülő piaci gazdaság

és a demokratikus mozgalmak megfékezése volt. Ez a „Szent Szövetség” azonban csak késleltetni tudta a polgári átalakulást, megakadályozni nem.

A fenti térképen a létrejött európai status quo³ látható: a kontinensen még mindig a feudális porosz, orosz és osztrák birodalom túlsúlya jellemző, a kelet-európai kis népek a Habsburg, másrészt a török, illetve az orosz birodalom uralma alatt állnak. Ezért a felvilágosodás itt, Kelet-Európában a nemzeti eszmélkedés, függetlenedési törekvések kora is. Európa keleti részén tehát rögzült a feudalizmus, a szabadság országában, Franciaországban is restauráció⁴ zajlott le, ennek ellenére ott már a kapitalista gazdaság győzött. A polgári átalakulásban Nagy-Britannia járt elől, ahol a királynak már csak ceremoniális⁵ szerepe volt, a tényleges hatalom a választásokon győztes párt kezébe került.

A felvilágosodás kora még a felvilágosult abszolutizmus átmeneti időszaka volt. A feudális országok uralkodói az állam központosításával, a gazdasági-politikai folyamatok kézben tartásával próbáltak hatalmon maradni. Ennek a legfőbb eszköze a felülről irányított reformok bevezetése, ami ugyan a haladást is szolgálta, de elsősorban az alulról jövő kezdeményezést, a forradalom megakadályozását volt hivatott biztosítani.

MAGYARORSZÁG

A török kiűzése óta Magyarország a Habsburg birodalom fennhatósága alá tartozott, a Magyar Királyság függetlensége nem állt helyre, és Erdéllyel sem állt vissza az egység. A függetlenségi törekvések, köztük a Rákóczi-szabadságharc, elbuktak, Magyarország elmaradott, feudális gyarmatként vegetált. Míg nyugaton felerősödött a városiasodás és az iparosodás, Magyarországon továbbra is az elavult mezőgazdasági termelés volt jellemző, a nemesek nem voltak érdekeltek a birtokaik korszerűsítésében. A Habsburg birodalom soknemzetiségű, belső feszültségektől terhes alakulat volt, ezért a korabeli uralkodók, Mária Terézia és fia,

II. József felülről irányított reformokkal próbálták egyben tartani és korszerűsíteni országaikat – azaz megőrizni a hatalmat. Ez a felvilágosult abszolutizmus megosztotta a magyarokat.

Például **MÁRIA TERÉZIA** oktatási reformja, a *Ratio Educationis*. Ez volt az első kísérlet az állami oktatás bevezetésére és a színvonal emelésére. Mária Terézia az oktatás kiterjesztését tervezte, új iskolák létrehozását, ami nagy pozitívuma, hiszen a lakosság jelentős része még mindig analfabéta volt, vagyis írástudatlan. A *Ratio Educationis* azonban kétélű fegyver volt: azzal, hogy emelte az oktatás színvonalát, de egységesítette a tananyagot, burkoltan a Habsburg-hű, katolikus iskoláknak kedvezett, holott Magyarországon számos magas színvonalú, protestáns kollégium is volt (pl. Debrecenben, Sárospatakon, Sopronban). Ekkor települt a nagyszombati katolikus egyetem Pestre, mint Pázmány Péter Egyetem, a mostani Eötvös Lóránt Egyetem elődje.

Mária Terézia

³ status quo: „fennálló állapot”, politikai értelemben a kialakult erőviszonyokat értjük alatta

⁴ restauráció: visszarendeződés; politikai értelemben: a korábbi hatalom visszatérése (Franciaországban a Bourbon uralkodó házé)

⁵ ceremoniális: „ünnepi”, a nemzet egységét kifejező, jelképes szerepe

Mária Terézia fia, **II. JÓZSEF**, bár a polgárosodás híve volt, tovább élte az ellentéteket. A gazdaság fellendítése érdekében enyhítette a jobbágyok terheit, és megadóztatta a nemeseket. Türelmi rendeletével a vallási felekezetek egyenjogúságát kívánta megteremteni, s egyben az egyház politikai befolyását csökkenteni. A magyar nemesség bőszen ellenállt, hiszen addig soha nem adózott, az uralkodó rendeleteiben ősi jogainak sérelmét látta, s a nemzeti függetlenség zászlóvivőiként léptek fel, holott ezzel a gazdasági fejlődést gátolták. A konzervatív nemesi ellenállás külsőségekben merült ki, a magyar ruha tüntető viseletében. A társadalmi haladás magyar hívei azonban jozefinisták (II. József hívei) voltak, így került szembe egymással a nemzeti függetlenség és a polgárosodás ügye. II. József reformjai megtörték az osztrák és magyar nemesség ellenállását, halála előtt kénytelen volt visszavonni rendeleteit.

A „kalapos király” törekvései, tragikus kudarca mindig is vonzották a történészeket és az írókat. Jókai Mór a *Rab Ráby* c. regényében idézi fel a jozefinizmus korát, és érdemes elolvasni Fejtő Ferenc történész *II. József* c. tanulmányát is.

II. József

ÖSSZEFOGLALÓ KÉRDÉSEK

1. **Hogyan osztotta meg a francia polgári forradalom Európa gazdasági-politikai térképét?**
2. **Miért volt ellentmondásos Napóleon politikája?**
3. **Mi volt a Szent Szövetség célja?**
4. **Miért mondhatjuk, hogy a felvilágosodás a nemzeti eszmélkedés ideje Kelet-Európában?**
5. **Milyen volt a korabeli Magyarország politikai-gazdasági helyzete?**
6. **Mi volt a Habsburg uralkodók célja a felülről irányított reformokkal?**
7. **Miért került szembe Magyarországon a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség ügye?**
8. **Magyarázza meg az alábbi fogalmakat: kapitalizmus, köztársaság, status quo, ceremóniális, restauráció!**

A felvilágosodás kori magyar kultúra

A KORABELI MAGYARORSZÁG KÉT FŐ PROBLÉMÁJA: A NEMZETI FÜGGETLENSÉG ÉS A POLGÁROSODÁS HIÁNYA. 1795 után politikai cselekvésre nem volt mód, az égető társadalmi kérdések csak az irodalomban kaphattak nyilvánosságot. Megismétlődött, ami a török megszállás alatt volt: az anyanyelvi irodalom a nemzeti identitás⁶ megőrzésének kulcsa lett, a nyugathoz való felzárkózás esélye. Ez egyben azt is jelentette, hogy a magyar irodalom hosszú időre politizálóvá vált — míg a nyugati írók egyre inkább az egyetemes kérdések és a magánélet felé fordultak, a kelet-európai irodalmak fő témája a nemzeti sorskérdések taglalása maradt.

A FELVILÁGOSODÁS ELŐTT a magyar kultúra provinciális⁷ volt. Az írók különböző nyelvjárásokban írtak, nem volt irodalmi élet, magyar nyelvű sajtó és színház. Ennek a provinciális, elmaradott állapotnak a megszüntetését, és egy polgárosult kulturális élet megteremtését tűzték ki célul felvilágosodás kori íróink. Többségük a literátus nemességéből került ki, hiszen magyar ajkú polgárság alig volt. Ezek a literátus nemesek voltak azok, akik magukévá tették a nyugati filozófusok, írók-költők eszméit, s megpróbálták meghonosítani azokat magyar nyelven. A felvilágosodás eszméi, irányzatai német, ill. osztrák közvetítéssel jutottak el Magyarországra.

A FELVILÁGOSODÁS JELENTŐSÉGE A MAGYAR IRODALOMBAN

1. Ekkor kezdett **Pest-Buda** kulturális központtá válni.
2. Megjelentek az első **magyar nyelvű folyóiratok** (1780-ban az első, a Magyar Hírmondó, 1788-ban a kassai Magyar Museum)
3. Pest-Budán megalakult **az első magyar színtársulat** 1790-ben.
4. A **nyelvújítás** eredményeként megszületett az **egységes magyar irodalmi nyelv**. Kazinczy Ferenc és nyelvújító társai sok idegen (főleg latin) kifejezést cseréltek magyar szóra, illetve alkottak több ezer új szót, hogy nyelvünket alkalmassá tegyék a kor tudományos ismereteinek és kultúrájának közvetítésére.
5. Ha gazdaságilag nem is, **kulturálisan Magyarország elkezdett felzárkózni a nyugathoz.**

⁶ identitás: önazonosság

⁷ provinciális: eredetileg „tartományi”, itt átvitt értelemben: elmaradott, feudális

PORTRÉK

Felvilágosult írók-költők: Bessenyei György, Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Kármán József, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Katona József. A felvilágosodás egyben a **magyar klasszicizmus és szentimentalizmus kora** is, akárcsak a nyugati irodalmakban.

BESSENYEI GYÖRGY *Magyarság* c. röpiratában leírta híressé vált mondatát, amely a magyar felvilágosodás egyik programja lett. „*Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.*” Ez a gondolat keltette életre a nyelvújítási mozgalmat, az anyanyelv fejlesztésének igényét. Ugyancsak ő fogalmazta meg egy „tudós társaság”, azaz akadémia létrehozásának szükségességét is. Bessenyei kulturális programját Kazinczy Ferenc ültette át a gyakorlatba. Meg kell említenünk az ún. deákos⁸ költőket, ők voltak azok, akik az időmértékes verselést meghonosították a magyar nyelvben.

BATSÁNYI JÁNOS a kor kalandos életű magyar költője. Leghíresebb versét 1789-ben, a francia forradalom évében írta, amiért a bécsi titkosrendőrség állandóan szemmel tartotta. Akárcsak Kazinczy Ferenc, a jakobinus szervezkedés gyanújával ő is raboskodott Kufsteinben, majd szabadulása után Bécsben élt. 1809-ben Napóleon kiáltványt intézett a magyar néphez, amelyben a Habsburg-elyomás elleni felkelésre szólította fel az országot. Mivel a kiáltványt Batsányi fordította le magyarra, Párizsba menekült, ahol Napóleon kegydíjából élt. Bonaparte bukása után letartóztatták, és Linzbe száműzték feleségével, ott is halt meg.

BATSÁNYI JÁNOS

A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA

*Nemzetek, országok! kik rút kelepcebén
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében,
S gyászos koporsóba döntő vas-igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhatátok;
Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!*

(1789, Kassán)

⁸ deákos: latinos műveltségű

KAZINCZY FERENC

memoriter

„Az ember az igazságnak, a virtusnak, emberiségnek és a Hazának tartozik.”

„Nékem az emberiség, s Pest-Buda tája hazám.”

(Kazinczy Ferenc)

Kazinczy Ferenc
1759–1831

ÉLETE

Ő volt irodalmunkban az első, aki kizárólagos hivatásának tekintette az írást. Bár nemesi származású volt, a nemesi nacionalizmus elleni kiállásként polgári ruhát viselt, akárcsak II. József császár. Kazinczy szabadkőműves volt, s a jakobinus mozgalommal ápolta kapcsolatai miatt elfogták, először halálra ítélték, majd életfogytiglani börtönre. Spielberg, Kufstein és Munkács várában raboskodott hét évig. Az otthonról kapott pénzt a börtönőrök megvesztegetésére költötte, így jutott könyvekhez, papírhoz, tintához. Ha ez utóbbi nem volt, saját vérével írt. Míg számos sorstársa a börtönben megőrült vagy meghalt, Kazinczy hatalmas lelki erővel kötötte le szellemi energiáit, így élte túl nemcsak fizikailag. Szabadulása után szembe kellett néznie azzal, hogy még a családja is elidegenedett tőle, félték, hogy kompromittálja⁹ őket a múltjával. Ekkor vonult végleg vissza feleségével Széphalomra¹⁰, s ettől kezdve életét az irodalmi élet megszervezésének szentelte. Sok tehetséget ő fedezett fel, több ezret számláló levelezésével behálózta az országot, hogy a szellemi életet felpezsdítse.

KAZINCZY FERENC JELENTŐSÉGE

vázlatkészítés+előadás

Ő volt a **vezetője a nyelvújításnak**, amellyel elsődleges **célja** a magyar nyelv pallérozása¹¹ volt azért, hogy:

- létrehozzák az egységes irodalmi nyelvet,
- a köznyelvet megtisztítsák a fölösleges latin és német szavaktól,

⁹ kompromittál: rossz hírbe hozza a vele érintezőket. Itt: a hatalom (a bécsi udvar) szemében politikailag veszélyessé, esetleg üldözöttté tesz másokat is.

¹⁰ Széphalom eredeti neve Kisbányácska, Kazinczy nevezte át a birtokot a művészetet (Parnasszust) idéző Széphalomra. Kortársai így is emlegették: „a széphalmi mester”.

¹¹ pallérozás : kiművelés, fejlesztés

- hogy nyelvünk az európai műveltség hordozójává válhasson (hiszen sok új kifejezésre nem volt magyar szavunk).
- Szorgalmazta a **műfordításokat**, ő maga számos külföldi művet ültetett át magyarra, többek között ő volt az első *Hamlet*-fordítónk, illetve ő fordította először magyarra Sterne (angol szentimentalista író) regényét *Érzékeny utazások* címmel.
- Drámafordításaival a **magyar nyelvű színjátszás** ügyét is szolgálta.
- Miközben írásra ösztönözte a tehetségeket, **kíméletlen kritikus** is volt. *Tövisek és virágok* c. epigrammagyűjteményében (1811) kiállt az **irodalomkritika** szükségessége mellett. Költőtársait tartalmi-formai igényességre nevelte, az olvasókat pedig arra, hogy meg tudják különböztetni az értékest az értéktelentől. Erről szól egyik epigrammája:

A NAGY TITOK

Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.

Kazinczy Ferenc

A jó műalkotás tehát tartalmilag és formailag is igényes, mesterségbeli tudást igényel. Kazinczy arisztokratizmusát¹² sokan sértődve fogadták, hiszen a kritikának addig nem volt nálunk hagyománya, a művek bírálatát gyakran személyes sértésnek vették. Amikor Kölcsey Ferenc megírta kritikáját Berzsenyi Dániel verseiről, hiába dicsérte, a költőben néhány bíráló megjegyzése miatt örökre ott maradt a fullánk, nem is igen írt több verset.

Kazinczy klasszicista és kozmopolita meggyőződésű volt, eszménye a „fentebb stíl”, azaz a művelt, választékos stílus és az egyetemes gondolat. A beszűkült nacionalizmust, magyarkodást megvetette, patriótaként arra törekedett, hogy hazája felzárkózzon a fejlett kultúrájú nyugathoz. Igazi **européer**¹³ volt, aki kiemelte a magyar kulturális életet a provincializmusból.

KAZINCZY EMLÉKE AZ UTÓKORBAN

érdekesség, szorgalmi

KÖLCSEY FERENC Kazinczy temetésén mondott nekrológiában író társa áldozatos munkáját, úttörő voltát méltatta: „*Szellem vala ő, mely a tespedő egészet oly sokáig csaknem egyedül eleveníté; s lépcső, melyen egykorú magasba hághassanak, s a szerencsésebb maradék tetőre juthasson.*”

PETŐFI SÁNDOR felvidéki útján megállt Széphalmon, s azt írta jegyzeteibe, hogy oda minden magyarnak évente egyszer el kellene zárándokolnia, mert a magyarság olyan sokkal tartozik Kazinczynak.

RADNÓTI MIKLÓS egy vallomás versben állított emléket költőelődjének, kettejük sorsában meglátva a hasonlóságot, holott pontosan 150 évvel később született, mint a „széphalmi mester”, 1909-ben. Akárcsak

¹² arisztokratizmusnak az irodalomban azt a szemléletet nevezzük, amely a műalkotást elsősorban a művelt befogadónak szánja

¹³ européer: európai műveltségű, felvilágosult, haladó szellemiségű

Kazinczy, ő is „csak” költő szeretett volna lenni, de a kor, amelyben éltek „harcra”, politikai kiállásra kényszerítette őket, küldetést kellett vállalniuk.

Radnóti Miklós¹⁴

Radnóti Miklós

ÍRÁS KÖZBEN

az idős Kazinczy

*Csak kígyó undoríthat tiszta fatörzset így,
Ha bőrét hagyja rajta, mint engem undorít
E forduló világ és az ordas emberek.
Virágszülőként kezdtem én el, de fegyverek
Között neveltek engem gyilkosok s megszoktam
Rég a harcot itt és gyáván sosem futottam.*

*Igaz, jó szerteütni néha, de békében
Élni is szép lenne már s írni példaképen.
Bízatom kell magam, hogy el ne bujdokoljak,
Mert jó lenne messze és műhelyben élni csak.
Ó, véled gondolok most, tollas jobb kezemmel
S egyre jobban értelek, Kazinczy, régi mester*

1935

PÉTERFY GERGELY¹⁵ *Kitömött barbár* c. regényében (2014) Kazinczynak állít emléket úgy, hogy a mű elbeszélője Török Sophie (Kazinczy felesége), aki férje halála után felidézi közös életüket, amely gyönyörű és rettenetes volt. Bent a Kazinczy-házban, Széphalmon Európa szellemét, kultúráját őrzik a könyvek, a zongora, a festmények a falon, a házon kívül azonban ott a fojtogatóan elmaradott, a kiemelkedni vágyót gyanús szemekkel méregető, barbár magyar valóság. Kazinczy is megélt a szabadkőművesekkel szembeni gyanakvást és rosszindulatú rágalmatokat.

önálló kutatás, szorgalmi

- *Vajon ki ez a titokzatos férfi Péterfy Gergely regényének borítóján, és mi köze Kazinczy Ferenchez?*
- *Keresse meg a térképen, hol van Széphalom!*
- *Milyen múzeummal állítottak emléket Kazinczy nyelvűvelő tevékenységének Széphalmon?*

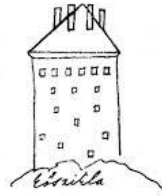
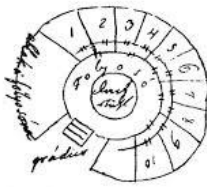

¹⁴ Radnóti Miklós (1909—1944), magyar költő, akit zsidó származása miatt üldöztek és gyilkoltak meg.

¹⁵ Péterfy Gergely (1966 —) kortárs magyar író, megjelent könyvei közül néhány: *Halál Budán* (regény), Kalligram, Pozsony, 2008., *Örökvölgy* (*Pannon mese*), Kalligram, 2012

Az alábbi képek Kazinczy Ferenc életéhez kapcsolódnak. Hogyan?

„Példa kelle, hogy rettegjen az ország.”

**Érsemjén Kazinczy Ferenc szülőfaluja,
itt áll az emlékháza, előtte ez a szobor.
Kit ábrázol?**

PÁRHUZAMOS PORTRÉK A MAGYAR FELVILÁGOSODÁS LÍRÁJÁBÓL

megértés+kérdésekre válaszolás

A magyar felvilágosodás kori lírából **CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY** és **BERZSENYI DÁNIEL** költészete emelkedik ki. Ők a **magyar klasszicizmus** legkiemelkedőbb alakjai, **európai szintű költők**. Két különböző hagyományú országrészből, társadalmi rétegből származtak, költészetük mégis találkozik a klasszicizmusban. Berzsenyi több elismerést szerzett életében, Csokonai azonban kívül maradt kortársai látókörén, mégis mindketten magányosnak mondhatók a korabeli Magyarországon. **Csokonai, a polgár egy félbetört tanári karrier következtében lett rebellis¹⁶ szellemű, magányos „vándor poéta”, Berzsenyi pedig két világ: a konzervatív nemesi és a felvilágosult művészi létben volt itt is, ott is „idegen”.**

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
(1773-1805)

A GYÖKEREK:

Polgári családban született Debrecenben, a magyar reformáció fellegrájában, a „kálvinista Rómában”. A „nyakas kálvinisták”¹⁷ között egyszerre volt jellemző a nacionalizmus és konzervativizmus, de a rebellis¹⁸ szellem és az európai tájékozottság is. Csokonai hamar elszakadt konzervatív gyökereitől, a szigorú református szemlélet helyett a felvilágosult racionalizmus híve lett. Élete vége felé „*nádas házba szorult kozmopolitá*”-nak vallotta magát, az egyetemes gondolat hírnökének, egy szűk látókörű közegeben.

FILOZÓFIAI, IRODALMI HATÁSOK:

Csokonai a jelenben élt, a kortárs európai filozófia és irodalom volt rá ösztönző hatással. Ezek közül a legfőbb Rousseau szentimentalizmusa és civilizációkritikája, Voltaire antiklerikalizmusa, illetve Holbach materializmusa. Hatott még rá Alexander Pope és Edward Young gondolati lírája is.

BERZSENYI DÁNIEL
1776-1836

A GYÖKEREK

Berzsenyi Egyházashegyén, a Dunántúlon született, lutheránus, gazdálkodó, nemesi családban. Örökségül a konzervatív nemesi szemléletet kapta, és hosszú szellemi utat járt be, míg a földhöz ragadt közegeben kinőve, eljutott a felvilágosult eszmékig. Az ország egyik leghaladóbb iskolájába járt, a soproni Evangélikus Líceumba, de ekkor a tanulmányok még nem vonzották, később, autodidakta módon pótolta műveltségbeli hiányosságait.

FILOZÓFIAI, IRODALMI HATÁSOK:

Berzsenyire inkább az ókori görög-római költészet, elsősorban HORATIUS hatott. Horatius volt a klasszicisták eszményképe, ő testesítette meg számukra a derűs sztoicizmust, az arany középszer filozófiáját, a tartalmi-gondolati igényességet, a klasszikus fegyelmet, a racionalizmust.

¹⁶ rebellis: lázadó

¹⁷ „nyakas kálvinista” : makacs, a földjéhez, vallásához, magyarságához, hagyományaihoz ragaszkodó ember

KÖLTÉSZETE

Jelentősége: Balassi után az első európai szintű költőnk, a magyar gondolati líra egyik megteremtője. Poeta doctus¹⁹, tudós költő volt, a szimultán verselés²⁰ mestere, szorgalmas műfordító.

Ady Endre „**korán jött**” költőnek nevezte, mert nézeteiben jóval megelőzte saját korát. Ebből fakad költészetének kettőssége: bár européer, sokszor kényszerül aprópénzre váltani tehetségét, hogy mecénást találjon alkalmi²¹ verseivel. Ez is mutatja, hogy Magyarországon még mindig az „udvari költő” feudális szemlélete él tovább, a költészet továbbra sem számít polgári mesterségnek. Ezt a panaszt fejezi ki híressé vált mondata: „*azaz: az is bolond, ki poetává lesz Magyarországon.*”²²

Csokonai még a **nyelvújítás előtti magyar nyelven** írt, ezért versei a mai olvasó számára nehezebben érthetők, mint a következő nemzedéké. Sokszor használ idegen vagy már archaikusnak számító kifejezéseket (*inzenéri duktus, tortáta, árenda, fűszerszám*).

Stílusára a **klasszicizmus, a szentimentalizmus és a rokokó** antikizáló szóhasználata jellemző. Kísérletezett a **népiességgel** is, ebben Petőfi Sándor elődje volt.

KÖLTÉSZETE

Szokták „a magyar Horácnak²³ és „a niklai remetének”²⁴ is hívni.

Jelentősége: Költészete átmenetet jelent a klasszicizmus és a romantika között, az egyik legexpresszívabb költőnk. A klasszikus műfajok és az időmértékes verselés első nagy mestere.

KLASSZICISTA VONÁSAI:

- a kötött forma és fegyelem
- az antikizáló szóhasználat (*zephyr, symphonia, thyrsus, Camoena stb.*)
- az antik műfajok kedvelése: óda, epigramma, elégia, episztola
- az időmértékes verselés alkalmazása, a klasszikus versszakok meghonosítása: szapphói, alkaiozi, aszklépiádészi strófa

ROMANTIKUS VONÁSAI

- a nagy ellentétek, az erős érzelmek, indulatok
- elégiáinak romantikus képalkotása, a kivetített belső táj²⁵, mint költői eszköz

Mi sem jellemzőbb átütő hatására, minthogy olyan eltérő szellemeknek volt a kedvenc költője, mint Széchenyi István, Kassák Lajos, Németh László, de kortárs költőink is szívesen idézik stílusát.

¹⁹ poeta doctus: tudós költő (azt nevezzük poeta doctusnak, aki nemcsak verseket ír, de tanulmányokat is a költészetéről. Ilyen poeta doctusunk még Arany János, Babits Mihály, József Attila, Tandori Dezső.)

²⁰ szimultán verselés: a vers egyszerre két verselési rendszer szerint is ritmizálható: pl. egyszerre időmértékes és ütemhangsúlyos. A magyar költészet egyik bravúrja, későbbi költőink is alkalmazták.

²¹ alkalmi költészet alatt olyan verseket értünk, amelyek egy jeles alkalomra, pl. valakinek a születésnapjára, halálára vagy baráti köszöntésre születtek. Csokonai főleg alkalmi társasági szórakoztatására vagy egy mecénás főúr felkérésére írt ilyen verseket. A tárgy sokszor méltatlan volt költői tehetségéhez, de ő igyekezett verseit megtölteni filozofikus gondolatokkal. Így született egyik legjelentősebb gondolati verse is, a *Halotti versek*, amelyeket Rhédey gróf felkérésére írt felesége halálakor, s amit a temetésen olvasott fel.

²² Csokonai V. M.: *A méla Tempefői* (színmű) alcíme

²³ Horác : Horatius magyarosított neve

²⁴ Nikla: Berzsenyi itt élt családjával meglehetősen elzárkózásban

²⁵ kivetített belső táj vagy lelki tájról akkor beszélünk, amikor a költő a saját hangulatát vetíti ki a tájba

ÖSSZEFOGLALÓ KÉRDÉSEK

1. Mikor született és halt meg a két költő?
2. Milyen különbségek jellemzik Csokonai és Berzsenyi társadalmi háttérét?
3. Mi volt az oka magányosságuknak?
4. Miben áll Csokonai jelentősége a magyar költészetben?
5. Miért nevezte Ady Endre Csokonait „korán jött” költőnek?
6. Milyen filozófiai és irodalmi hatások érték Csokonait?
7. Miért érthető nehezebben Csokonai, mint Berzsenyi?
8. Milyen stílusok hatottak Csokonai költészetére?
9. Miért írta le keserű mondatát Csokonai: *„azaz: az is bolond, ki poetává lesz Magyarországon.”*
10. Miért nevezte magát *„nádas házba szorult kozmopolitának”*?
11. Miben áll Berzsenyi jelentősége a magyar költészetben?
12. Melyek Berzsenyi költészetének klasszicista, illetve romantikus vonásai?
13. Magyarázza meg az alábbi fogalmakat:
rebellis, nyakas kálvinista, nacionalista, konzervatív, aufklerista, szimultán verselés, poeta doctus, alkalmi költészet, rousseau-i civilizációkritika, voltaire-i antiklerikalizmus, holbachi materializmus, antikizáló stílus, kivetített belső táj

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÉLETE

érdekeség, szorgalmi

Csokonai Debrecenben született, és ott is halt meg tragikusan fiatalon, 32 évesen. Korai halálát az akkor még gyógyíthatatlan betegség, a tüdőbaj okozta. Polgári családból származott, édesapja iskolázott borbély, illetve felcser volt. Apja korai halála után édesanyja tartotta el a családot azzal, hogy kosztos²⁶ diákokat fogadott. **Debrecen** a Tiszántúl legnagyobb és legjelentősebb városa. Időnként „a kálvinista Róma” néven, vagy „cívisváros”-ként emlegetik. Mezővárosként indult meg a polgárosodás útján, azaz a környékről a városba települő, és ott polgári (iparos) foglalkozásba kezdő parasztok adták a város lakosságának zömét, a városi tanács tagjai is közülük kerültek ki. A 16. században a török hódoltság része volt, s mivel a török nem szólt bele a

²⁶ kosztos diák: a nem bentlakásos, hanem a városban, magánháznál kosztoló vagy lakó diákokat nevezték így.

vallási kérdésekbe, Debrecenben megerősödött a kálvinista (református) vallás, a magyar hagyományokhoz, függetlenséghez való ragaszkodás. Ez a nemzetmegtartó szellem együtt járt az anyanyelvi kultúra, a polgári értékrend megerősödésével, a Habsburg-elynyomás elleni rebellis szellemmel, de egyfajta makacs, konzervatív nacionalizmussal is.

A Református Kollégium a korabeli Magyarország egyik legszínvonalasabb iskolája volt. Csokonai 15 évet töltött itt diákként, majd segédtanítóként a poétai osztályban. Élete tehát szerencsésen indult, tanárai felfigyeltek nem mindennapi tehetségére, támogatták tanári ambícióit. 1795-ben azonban „kicsapták” a kollégiumból, ráadásul úgy, hogy az ítélethozatalban részt vett a diákönkormányzat is. Eltávolításának okaként a kollégiumhoz méltatlan tanári viselkedését említik, valódi okait máig nem tudjuk pontosan. A református kollégium szigorú fegyelmét szegte meg akkor, amikor diákjait a debreceni Nagyerdőben sétálgatva, beszélgetve tanította. Egyes visszaemlékezések szerint igen szabadosan viselkedett, még az éjszakai borozgatásokban is részt vett. A tárgyalást követő ítélet szerint:

„erkölcsseit nem ennek az iskolának a törvényeihez, hanem a maga igen bolond természetéhez szabta.[...] Minthogy félni lehet, hogy nézeteinek szélesebb körben való elterjedésével a fegyelem tekintélye még többek előtt csökken, el kell tiltani a Kollégiumba való belépéstől, s meg kell tiltani a diákoknak minden vele való beszélgetést vagy érintkezést.”

Érthetetlenül kegyetlen ítélet ahhoz képest, hogy a Kollégium dédelgetett diákja volt! Lehet, hogy a kicsapásban része volt annak is, hogy Csokonai 1795-ben fent járt Pest-Budán, és látta a Vérmezőn a jakobinus szervezkedés vezetőinek kivégzését, és arról nyilván beszélt társainak. Talán a Kollégiumból azért is távolították el, hogy ne „kompromittálja” az iskolát a bécsi udvar szemében. Pontosán nem tudjuk, csak azt, hogy ekkor Csokonai már a felvilágosodás szabadelvű nézeteit vallotta. Tanári és költői karrierjét kettétörték, a város mintegy kitagadta őt. Élete nagy traumája volt ez, ekkor kezdődött magányos vándorútja. (Egy félévig a sárospataki kollégiumban tanult jogot, de iskoláit nem fejezte be.) Négy évig a Dunántúlon tartózkodott, barátainál, pártfogóinál töltve hosszabb-rövidebb időt vendégségben. Eredetileg Pozsonyba készült, hogy az ott ülésező országgyűlés alatt főúri mecénást találjon. Saját szakállára (hitelből) kiadta a *Diétai Magyar Múzsza* c. verses újságot, benne költeményeivel, de nem járt sikerrel. Széchenyi Ferenc mentette meg az adósok börtönétől. Következő állomása Komárom volt, itt ismerkedett meg élete nagy szerelmével (Vajda Juliánával), akit a verseiben Lillának nevez. Lilla apja azonban ellenezte a házasságot, s feltételül azt szabta, hogy Csokonai teremtsen biztos egzisztenciát, ezért a költő útnak indult, hogy állást szerezzen magának. (Útközben érte a hír, hogy Lillát férjhez adták. Ez volt a második hatalmas trauma és megaláztatás életében.) Keszthelyen Festetics György gróf mintagazdaságában, a Georgiconban szeretett volna állást kapni, de a gróf elutasította a kérését. Később azonban egy évre felvette Csurgóra, az általa alapított gimnáziumba helyettes tanárnak. Csokonai nagy lelkesedéssel fogott hozzá a munkához, tankönyvet írt, és saját drámáit adatta elő diákjaival. (Az iskolai színjátszásnak már hagyománya volt ekkor Magyarországon, még Comenius vezette be Sárospatakon a 17. században, amikor ott tanított. Comenius a színjátszásnak nagy szerepet szánt a diákok nevelésében.)

Itt, Csurgón született Csokonai *Az özvegy Karnyóné és a két szeleburdiak* c. vígjátéka. Az egyik iskolai ünnepségen, amelyen ott volt Festetics gróf is, a költő elénekelte diákjaival a Rákóczi-nótát, pedig az be volt tiltva, közel 100 évig a magyarság titkos himnusza volt. Festetics dühöngött, hiszen ezzel Csokonai kompromittálhatta volna őt a Habsburg-udvar szemében, de nem bántotta a költőt. Állandó tanári állást azonban nem kaphatott, kénytelen volt visszatérni Debrecenbe, édesanyjához. Mivel a ház nagy részét bérlőknek adták ki, hogy fenntarthatassák magukat, Csokonai egy kis zugba vonultan írta műveit (édesanyja nagy ruhásszekrényét alakította ki dolgozószobának). Jó barátja volt az ugyancsak debreceni Fazekas Mihály, a *Lúdas Matyi* költője, ketten együtt írták a *Fűvészkönyvet*. 1804-ben a férj kérésére verses nekrológot írt Rhédey grófnő temetésére (*Halotti versek*), s azt télben-fagyban, nagy betegen fel is olvasta. Az egyébként is tüdőbeteg, gyenge fizikumú Csokonai ezt a meghűlést már nem heverte ki, 1805-ben, krisztusi korban, 32 évesen halt meg.

Az „Árkádia-pör”

Debrecen városa (nyilván büntudatból is) pályázatot írt ki a költő síremlékének feliratára. Kazinczy Ferenc azt javasolta, véssék Csokonai sírkövére ezt: *„Árkádiában éltém én is.”* Mivel Debrecen és Kazinczy között egyébként sem volt baráti a viszony, a városatyák kikeresték a szótárban az „árkádia” szó jelentését, s mivel ott azt is találták, hogy „számárléglő”, igen megsértődtek, s egy elkeseredett vita kerekedett a széphalmi mester és a város között, ami „Árkádia-pör” néven vonult be a magyar irodalomtörténetbe. Árkádia a görög mitológiában a költészet hona, Kazinczy természetesen erre utalt. Kazinczy egyébként maga is a Debreceni Református Kollégium diákja volt, de a várost mindig is maradinak tartotta, később is szembekerült a kollégium tudósaival, akik bőszen ellenezték a nyelvújítást.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY LÍRÁJA

vázlatkészítés+ előadás

CSOKONAI GONDOLATI LÍRÁJA

Gondolati verseit három csoportba oszthatjuk:

1. aufklerista versek: *Az estve*, a *Konstantinápoly*, *Az álom*,
2. létösszegző versek: *A Magánossághoz*, *A tihanyi Ekhóhoz*, a *Tüdőgyulladásomról*
3. az életművet lezáró, nagy filozofikus költemény, a *Halotti Verse*k.

AZ ESTVE

Az estve eredetileg propozíciós²⁷ gyakorlat volt, tájleíró vers, amit később növesztett gondolati költeménnyé. A tájleírást Rousseau filozófiájával egészítette ki, így lett aufklerista vers.

Műfaja elégikó-óda, mert az elégia szomorkás, melankolikus hangulatát az óda retorikus, indulatos elemeivel vegyíti.

Az elégia is antik műfaj, amely életérzést, hangulatot fejez ki lecsendesült, sztoikus hangnemben. Gyakori eleme a tájfestés, a természet átlelkesítése. A vers eleji táj hangulatilag készíti elő a gondolati részt. Az elégikus tájfestés a nyelv festői és zenei eszközeivel éri el a táj megidéző erejét.

A klasszicista tájfestés antikizáló és teátrális²⁸. Antikizáló, mert a görög-római mitológia elemeivel lelkesíti át a természetet, és teátrális, mert nem a valóságos, természetes tájat látjuk, hanem annak átpoetizált²⁹ képét. (Ugyanez igaz a rokokó tájra is, de abban a érzékekre ható jelzők, a szentimentalista hangnem, a halmozott díszítőelemek uralkodnak.)

Az estve kompozíciója

Csokonai nagyon tudatosan komponálta verseit, igazi klasszicista műgonddal, formai fegyelemmel építette fel gondolatmentét, választotta meg stílusát. Ezért is nevezhetjük poeta doctusnak.

²⁷ propozíciós vers: a poétai osztályban alkalmazott versgyakorlat, a vers tárgya és formája adott. (Propozíció: tárgymegjelölés). A propozíciós versnek két fajtája volt: a pictura (leíró vers) és a sententia (bölcseleti vers). Pl.: Írjon picturát az estéről páros rímű tizenkettősben! ☺

²⁸ teátrális: színpadias, mesterséges, nem valóságos

²⁹ átpoetizált: poézis: költészet, átpoetizál, „költőiesít”, költői képzelettel átalakít

kötelező gondolkodtató feladat

Figyelje meg a vers kompozícióját, olvassa el a versrészleteket, és válaszoljon a kérdésekre! A kérdéseket a versszöveg mellett találja, oda írhatja válaszát!

GONDOLATI EGYSÉG	TÁRGYA	MŰFAJA	STÍLUSA
1. EXPOZÍCIÓ „A napnak hanyatlik...”	tájéleírás	elégikus	klasszicista-szentimentalista- rokokó
2. ÁTVEZETÉS „Késsél még setét éj...”	a lírai én panasza (személyes)	elégikus- ódai	szentimentalista
3. ARGUMENTÁCIÓ „Bódult emberi nem...”	társadalomkritika (egyetemes)	ódai	klasszicista
4. KONKLÚZIÓ „Óh, áldott természet...”	a lírai én vallomása (személyes)	elégikus- ódai	szentimentalista

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

AZ ESTVE

(részletek)

A napnak hanyatlik tündöklő hintaja,
Nyitva várja a szép enyészet ajtaja.
Haldokló sűgári halavánnyá léznek,
Pirúlt horizonunk alatt elenyésznek.
Az aranyos felhők tetején lefestve
Mosolyog a híves szárnyon járó estve;
[...]A kis filemile míg magát kisírta,
Szomorún hangicsált fészken a pacsirta.
A vadak, farkasok ülnek szenderedve,
Barlangjában belől bömböl a mord medve. -
Ah, ti csendes szellők fűvallati, jertek,
Jertek füleimbe, ti édes koncertek;
Mártsátok örömbé szomorú lelkemet;
A ti nyájasságtok minden bút eltemet.
Lengjete, óh kellő zefírek, lengjete,
Lankadt kebelembe életet öntsetek!
[...]

1. Emelje ki a tájfestés klasszicista-rokokó elemeit!

Késsél még, setét éj, komor óráiddal,
Ne fedd bé kedvemet hideg szárnyaiddal:
Úgyis e világba semmi részem nincsen,
Mely bágyadt lelkekre megnyugovást hintsen;
[...]

Bódult emberi nem, hát szabad létedre
Mért vertél zárbékót tulajdon kezedre?
Tiéd volt ez a föld, tiéd volt egészen,
Melyből most a kevély s fősvény dézmát vészen.
Mért szabtal hát határt önfiad között;
Ládd-é már egymástól mind megkülönözött.
Az *enyim*, a *tied* mennyi lármát szüle,
Miolta a *miénk* nevezet elüle.
Hajdan a termő föld, míg birtokká nem vált,
Per és lárma nélkül annyi embert táplált,
S többet: mert még akkor a had és veszettség
Mérgétől nem veszett annyi sok nemzetség.
Nem volt még koldúsa akkor a törvénynek,
Nem született senki gazdagnak, szegénynek.
[...]

Te vagy még egyedül, óh arany holdvilág,
Melyet árendába nem ad még a világ.
[...]

Óh, áldott természet! óh csak te vagy nékem
Az a tetőled nyert birtokom s vidékem,
Melynek én örökös földesura lettem,
Mikor teáltalad embernek születtem.

1794

2. *Milyen szentimentalista elemekkel találkozunk ebben a részletben?*

3. *Emelje ki a versrészletből a rousseau-i gondolatokat! (Mitől ódai ez a rész?)*

4. *Milyen rousseau-i gondolattal zárul a vers?*